

ФАДЕЄВА К. В.

Фадєєва Катерина Володимирівна, докторка мистецтвознавства, професорка кафедри загального та спеціалізованого фортепіано Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського (Київ, Україна).

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2329-469x>

ПУСТОВАЛОВ С. Ж.

Пустовалов Сергій Жанович, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри музейного менеджменту Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна).

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3026-6224>

ПОХОДЖЕННЯ ТА РАННІЙ РОЗВИТОК МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

У статті розглядаються знахідки музичних інструментів з археологічних розкопок. Пропонуються узагальнення про їхні звукові можливості та використання. Тематика досліджень Кіри Іванівни Шамаєвої, серед іншого, ґрунтується на вивченні архівних матеріалів, зокрема, Національного заповідника «Києво-Печерська лавра». Саме опрацювання архівів пов'язує нашу статтю із творчістю вельмишановної Ювілярки.

Ключові слова: археологія, розкопки, музичні інструменти, походження.

Постановка проблеми. Музичне мистецтво завжди було важливою складовою людської культури. Проте витoki та його ранній розвиток привертали увагу дослідників лише за кордоном. У 1981 році вийшов друком 12-й том американського часопису *World Archaeology*, присвячений музичній археології. Протягом 1990–2000 років музична археологія зайняла чільне місце у світовій археологічній науці та музикознавстві.

У 1993 році в Делі відбувся *Global Conference on Rock Art*, де розглядалися музичні інструменти. Подібні конференції проводилися в Турині, Льєжі, Самарканді та Єревані³. Проте в Україні дослідження музичної археології майже не здійснюються. Це пов'язано, по-перше, з тим, що артефакти щодо існування музичного мистецтва у давнину є дуже рідкісними, а по-друге, – робота з ними потребує спеціальних знань, яких зазвичай бракує археологам. Водночас і музикознавцям не вистачає археологічної обізнаності.

Історично склалося так, що музичне мистецтво в Україні вивчали, починаючи з Єгипту й інших ранньодержавних утворень. Первісна археологія майже ніколи не

---

¹ *Early Music. Science* 276 (5310): p. 203-205. 1997 // URL: <https://de.wikipedia.org/wiki/Gei%C3%9Fenk1%C3%B6sterle> (дата звернення: 06.04.2022).

була предметом подібного дослідження. Дані щодо цього напрямку були побіжними та уривчастими, а без них історія музичного мистецтва є неповною. Тому **мета статті** полягає у розгляді результатів розвитку музичної археології, насамперед щодо України або суміжних територій. У цьому і є новизна розвідки. Дослідження забезпечується наступним методологічним апаратом: використовуються історичний, ретроспективний і компаративний методи, а також метод аналогій із залученням основних положень теорії музики.

Виклад основного матеріалу. Зміст музики становлять художньо-інтонаційні образи, тобто такі, що зафіксовані в усвідомлених звучаннях (інтонаціях) і є результатами відбиття, відображення, перетворення та естетичної оцінки об'єктивної реальності у свідомості музиканта (композитора, виконавця). Подібні образи формуються як певна звукова (інтонаційна) і часова послідовність. У цьому твердженні головним виступає наявність звука. Розглянемо тепер, коли саме звук починає набувати музичного навантаження.

Сучасна концепція соціоантропогенезу передбачає еволюційний розвиток людини від архантропів до неантропів. У цьому процесі привертають увагу так звані неандертальці або представники виду *Homo Sapiens*. Саме в них з'являються ділянки мозку, які відповідають за трудову діяльність і мову, а мова неможлива без утворення високої гортані. Тобто передумови музичної діяльності виникли близько 150 тисяч років тому¹.

Як відзначають фахівці, на теренах України існував класичний підвид і так звані прогресивні неандертальці, у яких було значно більше рис сучасної людини й, зокрема, мовні здібності. Можна припускати, що наприкінці епохи муст'є людство вже було здатне відтворювати певні мелодії, пов'язані з продовженням роду, виявленням радості від перемоги над звіром під час полювання, зародженням ритуалів тощо. Тому найбільш вірогідною є поява зачатків музичної діяльності саме у ту добу.

Опосередковано про наявність тоді певних ритуальних співів свідчать поховання в печері Киїк-Коба, інших печерах і гротах Криму. Загалом на сьогоднішній день на території України знайдено 11 давніх поховань жінок, підлітків і дітей². Під час похорону могли виконуватися певні жалобні мелодії. Звідси впливає ще один висновок: первісною формою музикування був вокал. Але разом із тим перед людством згодом постало завдання створення музичних інструментів.

Уже наприкінці муст'єрської доби з'являються перші такі інструменти. У Словенії на муст'єрській стоянці Дів'є Бабе, було знайдено кістяну сопілку, вік якої оцінюється приблизно в 43 тисячі років (рис. 1-1). Вона була зроблена з плечової кістки печерного ведмедя й мала два цілих круглих отвори та два фрагментованих чи то овальних, чи то прямокутних отвори³. Після публікації про найдавніші у світі музичні інструменти італійський палеонтолог-тафономіст Франческо Д'Ерріко висунув припущення, що отвори в кістці ведмедя, яка видається за флейту, можуть бути лише слідами від зубів дикої тварини⁴. Проте музикознавець Боб Фінк вважає, що отвори на флейті відповідають нотам діатонічного звукоряду *до, ре, мі, фа*, що, на

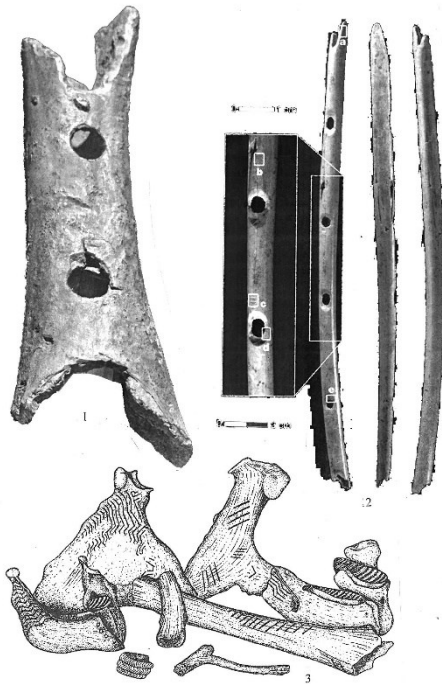
¹ Гладилін В. М. Людина. Природне середовище. // Давня історія України. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1997. С. 24.

² Колосов Ю. Г., Степанчук В. Н., Чабай В. П. Ранній палеолит Крима. Київ: наукова думка, 1993. С. 150, 151.

³ URL: <https://de.wikipedia.org/wiki/Gei%C3%9FenkI%C3%B6sterle> (дата звернення: 06.04.2022).

⁴ D'Errico, Francesco; Villa, Paola; Llona, Ana C. Pinto; Idarraga, Rosa Ruiz (1998). *A Middle Palaeolithic origin of music? Using cave-bear bone accumulations to assess the Divje Babe I bone «flute»*. *Antiquity* (англ.) 72 (275): 65–79.

його думку не може бути випадковістю¹. Останнє твердження авторам статті видається слушним, адже чотиризвучні мелодії передбачають достатньо значну інваріантність. Це дозволяє нам далі вести розмову про два види стародавніх музичних інструментів: природні (вокал) і рукотворні (духові).

Рис. 1. Палеолітичні інструменти. 1 – флейта з Дів'є-Бабе. 2 – Флейта з кісток птахів з Гейссенклостерле. 3 – Мізинський музичний комплекс.

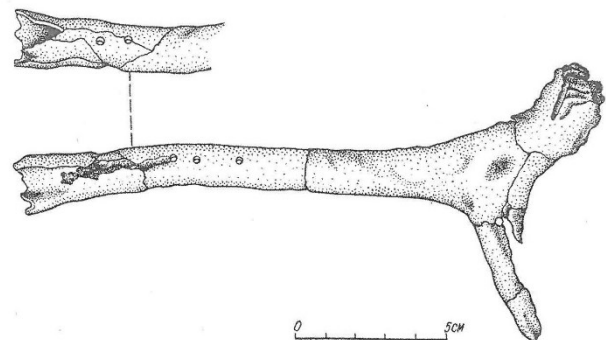
Молодове I, Молодове V і Атаки I (усі – Чернівецька область)⁴. На одній із них (із поселення Молодове I) з одного боку збереглося три правильних округлих отвори, а з протилежного боку – ще два (рис. 2).

Загалом отворів могло бути з одного боку – 7, а з іншого – два⁵. Як свідчить сучасна практика флейтової музики, отвори на протилежному боці флейти використовувалися для прикриття їх великим пальцем правої руки. Наявність отворів із протилежного боку інструмента дозволяла змінювати обсяг повітря, який подавався виконавцем до флейти. Це

Залишки прадавніх сопілок із кісток птахів і тварин знайдені у Гейссенклостерле (Німеччина), які датуються 30–35 тисячею років (рис. 1-2). Схожі на описані, проте більше фрагментовані рештки флейт досліджені й в інших печерах – Холе-Фельс і Вогельхерд (Німеччина) та Істуриц (Франція). Для них використовувалися кістки сипів, виявлено чотири цілих отвори й два, які збереглися частково². Тобто загалом – шість отворів. У тому ж шарі були знайдені невеликі фрагменти двох інших флейт, виточених із мамонтового бивня. Спочатку вирізувалася заготовка, яка потім розділялася вздовж на дві половинки. У кожній виточували жолобок, а потім половинки якимось чином склеювали. Це передбачає наявність у зазначених груп населення семизвучного ряду з високою мелодійною різноманітністю.

Ще в 1930-ті роки словенський археолог Сречко Бродар теж знайшов сопілки з кісток птахів, які датувалися верхнім палеолітом. Проте ці матеріали були втрачені під час Другої світової війни³.

Уламки трьох флейт були знайдені на стоянках

Рис. 2. Флейта зі стоянки Молодове.

¹ Fink, Bob, 2002-3. «The Neanderthal flute and origin of the scale: fang or flint? A response» in: Ellen Hickmann, Anne Draffkorn Kilmer and Ricardo Eichmann (Eds.), *Studies in Music Archaeology III*, Verlag Marie Leidorf GmbH., Rahden/Westf. Germany. Pp. 83–87.

² URL: <https://de.wikipedia.org/wiki/Gei%C3%9Fenk1%C3%B6sterle> (дата звернення: 06.04.2022).

³ Там само.

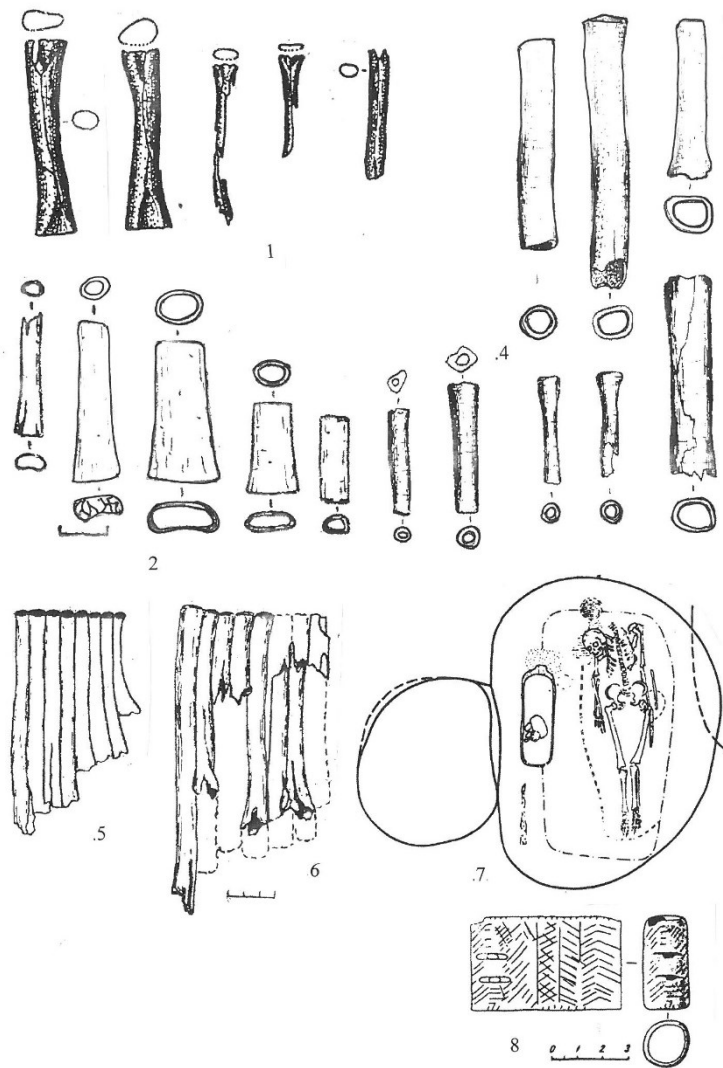
⁴ Станко В. Н., Гладких М. І. Епоха пізнього палеоліту // *Давня історія України*. Київ, 1997. Т. 1. С. 51–113, 107.

⁵ Там само. С. 51–113, 101.

передбачало використання техніки «амбушур» (специфічна техніка складання губ та язика при грі на духовому музичному інструменті), що дозволяла змінювати висоту й

тембральне забарвлення звука. Таким чином, вже у верхньому палеоліті ми мали доволі досконалі духові музичні інструменти. Різний діаметр давніх флейт потребував індивідуального настроювання кожного інструмента при виготовленні.

До ранніх штучних музичних інструментів слід долучити ударні. На жаль, ми не знаємо таких інструментів часів муст'є. Проте наявність ударних музичних інструментів у періоди верхнього або пізнього палеоліту нині вже доведена. У житлі на стоянці Мізин (Чернігівська область) були знайдені розписані червоною вохрою лопатка, тазова, стегнова кістки, уламок лобної кістки мамонта, 2 нижні щелепи мамонта й дві колотушки. Крім того, поряд із цими кістками лежав браслет із бивня мамонта з шумливими підвісками з черепашок (рис. 1-3). На кістках були виявлені численні сліди ударів. У приміщенні збереглося багато червоної вохри. Як показав у монографічному дослідженні С. Бібіков, ці

Рис. 3. Флейти доби бронзи.

- 1 – флейта з кургану біля м. Зимогір'я;
 2 – флейта Пана з кургану біля с. Звонецьке;
 3-4 – залишки флейт з Дніпропетровщини;
 5-6 – флейти Пана з Власівського та Луговського могильника;
 7 – залишки волінки з поховання біля с. Виноградне.

кістки використовувалися як ударні музичні інструменти¹.

Низка цікавих музичних інструментів походить із пам'яток доби бронзи. Це так звані флейти Пана. У деяких джерелах їх називають сірінгами². У музикознавчій літературі назву інструментів пов'язують із німфою Сірінкс і Паном³. Подібні інструменти зустрічалися у похованнях ямної і катакомбної спільнот на території

¹ Бібіков С. Н. Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. Киев: Наукова думка, 1980. 127 с.

² Ковалева И. Ф. Север Степного Поднепровья в энеолите – бронзовом веке. Днепропетровск: Изд-во госуниверситета, 1984. С. 80.

³ Behn F. Musikleben im Altertum und frühen Mittelalter. Stuttgart, 1954. 178 s.

України. Перша згадка про наявність флейти Пана в похованнях відноситься до 1969 року¹. І. Ковальова пише: «...пустотілі трубки з пташиних кісток (так звані флейти Пана) знайдені в межиріччі Орелі та Самари в п'яти комплексах (рис. 3-3, 4). Їхні набори налічують від 2 до 7 штук» розмірами від 4,5 до 14 см². Так, у ямному похованні 12 кургану 23 біля села Звонецьке виявлено сім трубочок (рис. 3-2). У публікації їхні індивідуальні описи відсутні.

На ілюстрації міститься лише п'ять трубочок із семи. Очевидно, це ті, що збереглися краще. Опишемо їх докладніше. Так, найтовща мала діаметр 1,6 см при довжині 3,5 см. Наступна мала діаметр 1,0 см при довжині 3,8 см. Діаметр третьої – 1,3 см, довжина – 2,2 см. Четверта мала діаметр 0,7 см при довжині 2,1 см. П'ята була діаметром 0,6 см, довжиною – 3 см. У похованні вони не утворювали певної послідовності, а лежали без ладу. Ця обставина ускладнює реконструкцію інструмента.

П'ять кісточок, наведених І. Ковальновою, – також різного діаметра й довжини³. Такі флейти теж відомі з розкопок інших експедицій. Зокрема, на Донеччині у кургані біля селища Зимогір'я у ямному похованні дитини було виявлено так само п'ять трубочок (рис. 3-1), які розміщувалися в певному порядку⁴. Вони аналогічно різняться довжиною та діаметром. Логічно припустити, що трубочки розташовувалися по мірі зменшення діаметра. У парному похованні 4 кургану 2 біля с. Качкарівки знайдено сім трубочок з кісток птахів, які лежали за головою підлітка⁵. Хоча у звіті не сказано в якій послідовності вони були покладені, їхній вигляд дозволяє це зробити: усі майже однієї довжини, але різного діаметра.

Флейти Пана виявляли й у катакомбних похованнях. Так, у 1976 році біля с. Новоолександрівки, група «Серьогіни могили» на Запоріжжі, у похованні 7 кургану 4 були знайдені оброблені трубчасті кістки⁶. У групі «Носаки» в кургані 6, поховання 3 також віднайшли пташині кістки з відсіченими епіфізами⁷. У похованні 2 кургану 12 біля с. Жовтневого Токмацького району теж лежали дві трубчасті кістки⁸. М. Чередниченко у 1972 році в групі «Поронські могили» у похованні 8 кургану 5 виявив шість пташиних оброблених кісток⁹. Дві флейти Пана (рис. 3-5, 6) знайдено під час досліджень Власівського та Луговського могильників на Воронежчині¹⁰. Одна з них – у катакомбному похованні 4 кургану 1. То була обойма, яка добре збереглася, із восьми трубочок практично одного діаметра, але різної довжини, що зменшується зліва направо¹¹. Таким чином, охарактеризовані флейти Пана налічують від двох до дев'яти трубочок.

¹ Щепинский А. А., Черепанова Е. Н. Северное Присивашье в V–I тыс. до н. э. Симферополь: Крым, 1969. С. 128.

² Ковалева И. Ф. Север Степного Поднепровья в энеолите – бронзовом веке. Днепропетровск: Изд-во госуниверситета, 1984. С. 99.

³ Там само. Рис. 14.

⁴ Черных Е. А. Позднеямные погребения стратифицированного кургана у г. Зимогорье // Матеріали та дослідження з археології Східної України. Луганськ, 2004. С. 222–235, 229, рис. 5.

⁵ Евдокимов Г. Л., Данилко Н. М., Пустовалов С. Ж. Курганы біля с. Качкарівка // Археологія. 2020. № 4. С. 49–64.

⁶ Отрощенко В. В. и др. Отчет Запорожской археологической экспедиции 1976 г. // Науковий архів Інституту археології НАНУ. Ф. Е. 1976/6. С. 78.

⁷ Отрощенко В. В. и др. Отчет Запорожской археологической экспедиции 1981 г. // Науковий архів Інституту археології НАНУ. Ф. Е. 1981/11. С. 126.

⁸ Отрощенко В. В. и др. Отчет Запорожской археологической экспедиции за 1977 г. // Науковий архів Інституту археології НАНУ. Ф. Е. 1977/14. С. 34.

⁹ Чередниченко Н. Н., Чередниченко Е. Ф. Отчет о работе Ворошиловградской экспедиции за 1972 г. // Науковий архів Інституту археології НАНУ. Ф. Е. 1972/20. С. 38.

¹⁰ Синюк А. Т. Курганы эпохи бронзы Среднего Дона. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1983. С. 144–169.

¹¹ Там само. С. 126, 146. Рис. 26, 35.

Виявлені зразки флейт дозволяють зробити деякі узагальнення щодо музичної і духовної культури того суспільства, можливостей і призначення описаних інструментів. Насамперед наявність флейт із двома – дев'ятьма трубочками може бути результатом етнічної гетерогенності зазначеної спільноти. П'ятизвучні (п'ятирубчасті) флейти, за визначенням фахівців, відтворюють п'ятиступеневий безполутоновий лад – пентатоніку, яка є характерною для східних народів: китайців, уральських племен, індійців тощо. Дво- й чотиритрубчасті флейти є відбиттям тетракордових структурних утворень, притаманних культурам Давньої Месопотамії та Єгипту.

Семирубчасті флейти вважаються більш розвиненими і віддзеркалюють закономірності побудови діатонічного звукоряду, зокрема одного з існуючих мелодичних ладів, які практикувалися на Давньому Близькому Сході й Балканах. Не виключено, що понад п'ять трубочок у флейтах є наслідком збагачення звукового ряду півтонами. Загалом наявність таких близькосхідних паралелей у музикуванні є свідченням значних впливів мешканців цього регіону на населення доби ранньої бронзи території України. Про південне походження катакомбної популяції писалося не раз¹.

Своєрідний музичний інструмент типу волинки був знайдений у кургані 3, похованні 35 біля с. Виноградного Токмацького району Запорізької області (рис. 3-7, 8). Тут в інгульському похованні з моделюванням черепа виявили набір інструментів (типу циклій) для моделювання обличчя померлих зі спеціальної маси та шкіряний мішок із дерев'яним стрижнем, який закінчувався кістяним мундштуком з прорізями².

У ямних і катакомбних похованнях степової частини України відносно часто зустрічаються так звані молоточкоподібні шпильки. Це рогові чи кістяні предмети з прямим стрижнем – руків'ям, яке закінчується гострим кінцем і голівкою з круглим отвором та двома виступами – молотками (рис. 4-20, 21, 22, 23, 24, 25, 26). У Закавказзі та на Близькому Сході подібні шпильки виготовлялися з бронзи. Молоткоподібні шпильки мають часто орнаментовані геометричним орнаментом стрижні. Знаходяться вони в похованнях доби бронзи, інколи разом із півкульками, які виготовлялися також із бронзи. Півкульки невеликі за розмірами (від 5 до 10 см). Для дослідників європейських степів їх відомо 19.

Північнокавказькі екземпляри мають значну ввігнутість, а ті, що походять із території України, майже пласкі. Ці предмети прикрашені пунсонним орнаментом. І. Черняков і В. Нікітін вважали, що півкульки пов'язані з сонячним культом³. Проте зображення, які нанесені на них, скоріше за все, стосуються календарних обрядів і культів родючості природи. Сонце в них присутнє, але не є головним. Так, на кількох півсферах орнамент розподіляє коло на чотири рівні частини (Відрадне, Лола, Чограй-III, Ногир, Новогригор'ївка) (рис. 4-1, 2, 3). На інших півсферах орнамент розповсюджується на нерівні чотири частини. Одна – найбільша. Протилежна – набагато менша. Обабіч від них знаходяться рівні або майже рівні сектори.

¹ Пустовалов С. Ж. Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я. Київ: Шлях, 2005. 412 с; Він же. Етносоціальна структура ямно-катакомбного суспільства Північного Причорномор'я. Умань: Жовтий, 2015. 198 с.

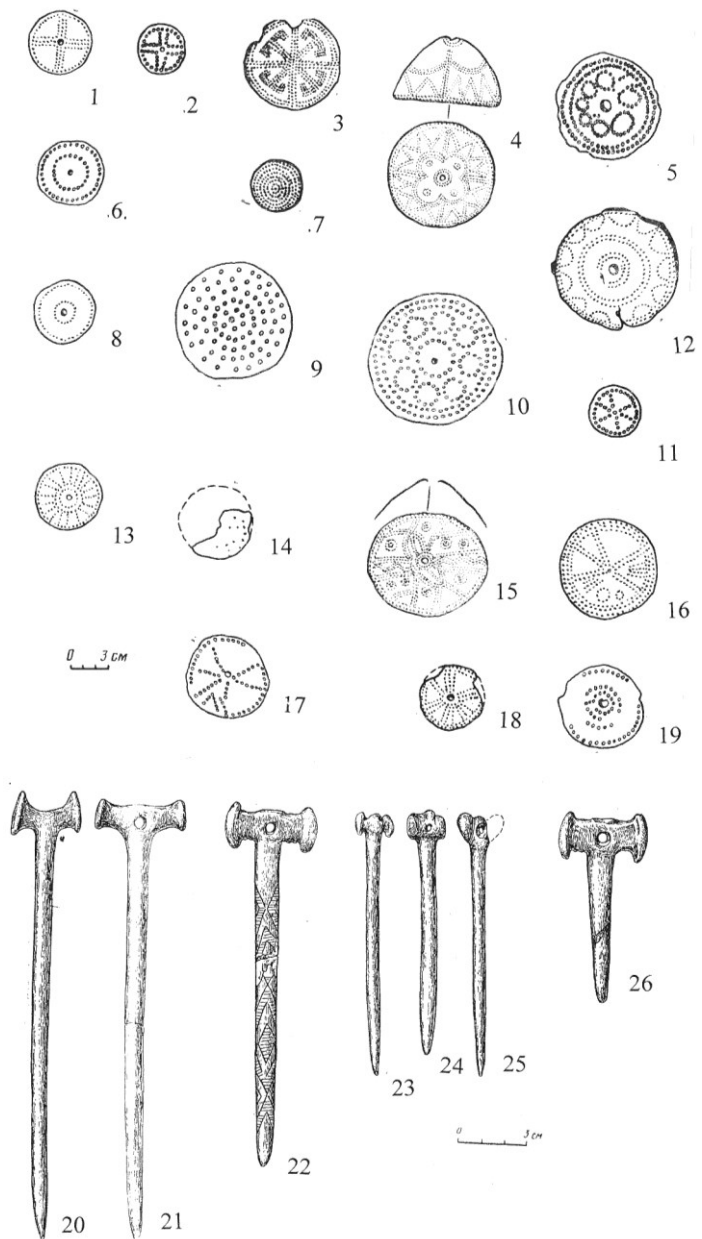
² Отрощенко В. В. та ін. Отчет о работах Запорожской археологической экспедиции за 1982 г. // Науковий архів Інституту археології НАНУ. Ф. Е. 1982/3. С. 45.

³ Черняков И. Т., Никитин В. И. Металлические украшения с пунсонным орнаментом ямной и катакомбной культуры. СА. 1988. № 4. С.26 – 37.

Імовірно, це може бути кліматичним календарем року. Найбільша частина – літо, протилежна – зима. Однакові частини – міжсезоння – весна та осінь (рис. 4-15, 16, 17, 18). Серед півкульок є такі, що розділені на шість або дванадцять частин (Лола, Усть-Джегутинська, Сміла) (рис. 4-11, 18, 9). Такий розподіл може відображати календарний цикл по парах місяців або по місяцю. Останню групу півкульок становлять предмети з орнаментом у вигляді концентричних кіл, які або повністю вкривають поверхню, або частково (Відрадний, Новогригор'ївка, Архара, Чограй I, Чограй II) (мал. 4-7, 9, 6, 8, 19). Усі півсфери та молоткоподібні шпильки зустрічаються у похованнях дітей чи підлітків.

Півкульки можна розглядати як прообраз дзвоників. Тримавши їх в одній руці на шнурі чи ремені, другою рукою ударили по них металевим чи кістяним (роговим) молотком. Ця інтерпретація стосується насамперед глибоко ввігнутих півкульок. Пласкі ж могли використовуватися як тимпани або примітивні литаври. В індоєвропейських казках звук дзвона мав відлякувати злі сили – відьом, песиголовців і т. п., тобто мав позитивне значення і вплив на людину. Враховуючи календарну символіку на півкульках, можна припустити, що їхні звуки мушили сприяти родючості землі, худоби тощо. Вірогідно вони використовувалися під час ритуалів викликання дощу, що також пов'язано з родючістю. Звучання металевих дзвоників на піано – тембрально ніжне, світле, дзвінке, а на форте – блискуче, сяюче, блискотливе. Це могло асоціюватися з природним явищем падіння крапель води, виблискування та відбивання променів сонця у воді...

Півкульки різні за розмірами, а отже – за звучанням. Більші відтворювали нижчі тони, менші – вищі. Традиція застосування дзвонів у релігійній практиці народів світу отримала подальший розвиток у зороастризмі, буддизмі, християнстві, інших віруваннях.

Рис. 4. Протодзвоники.

- 1.- Чограй III; 2,11 – Лола; 3,7,16 – Відрадний; 4 – Ногір;
5,6,13 – Архара; 8 – Чограй I; 9,10 – Ново-Григор'ївка;
12 – Сміла; 14 – Ремонтне; 15 – Суворовська;
17, 19 – Чограй II; 18 – Усть-Джегутинська;
20-26 – молоткоподібні шпильки з Побужся.

Цікавий середньовічний струнний інструмент був виявлений під час роботи Краснознаменської експедиції Інституту археології НАН України¹. Він лежав праворуч від небіжчика в ґратчастому гробовищі (рис. 5). Інструмент виготовлений з одного шматка ясеня із різними вставками. Корпус довбаний, ночвоподібний, овально-грушоподібної форми. Дно корпусу-резонатора сплюснене з трьома рівновеликими отворами-духовичками, розташованими по поздовжній висі корпусу. Нижня частина резонатора мала вставку у вигляді різьбленого штиря-ніжки для інструмента, на яку спиралися під час гри. Комірці резонатора мали два прямокутних вирізи для поперечної планки, на яку, очевидно, кріпилася дугоподібна підставка для струн². Можна

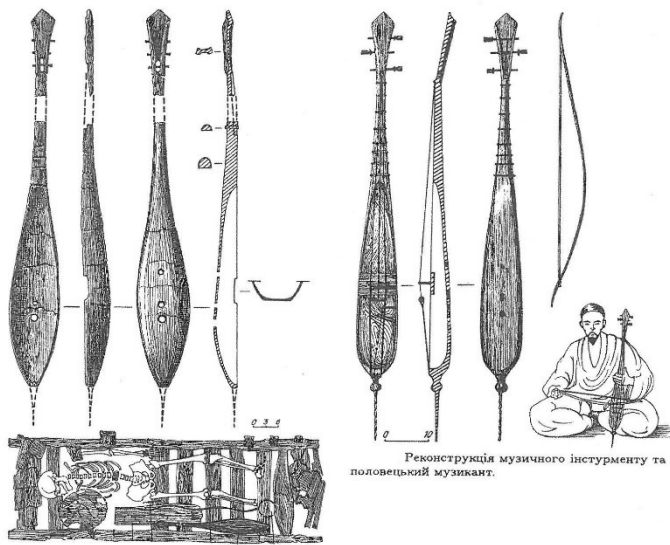

Рис. 5. Поховання половецького біля с. Кіровоє.

припустити наявність деяких резонаторів із міхура тварини або зі шкіри. Довжина корпусу 36 см, ширина – 12 см, товщина – 4-5 см. Шийка інструмента довга з ледь помітними врізаними ладами. Верхня її частина підсилена планкою із твердої породи дерева, яка посаджена на клей і закріплена кілочками. Шийка закінчується під трикутною коробчастою голівкою. На переході від шийки до голівки видовбано прямокутний отвір для струн, які кріпилися на кілочки нижньої частини голівки. Довжина шийки з голівкою 44 см, ширина – 3,5 см. Судячи з дугоподібної підставки, струн було три. Середня струна виступала назовні, бічні знаходилися на одному рівні. Інструмент при грі тримали в правій руці, вертикально, спираючи його на підлогу або коліно. Такий спосіб гри є характерним для давніх і сучасних народних смичкових інструментів Сходу³.

Висновки.

У результаті проведеного дослідження автори дійшли наступних висновків.

1. Від початку музика мала не тільки утилітарне, виробниче, а й релігійне значення, яке проявлялося в етиці та естетиці стародавнього суспільства.

2. Музика стародавнього людства була інтегрована до космогоній, міфологій та астрологічних уявлень суспільства. Судячи з кількості знахідок, практикувалося не тільки індивідуальне виконання, а й ансамблеве.

3. У музичних традиціях стародавнього населення України простежуються як східні пентатонічні традиції, так і південні, притаманні суспільствам Переднього чи Близького Сходу.

4. Багато музичних інструментів почало формуватися значно раніше, ніж вважалося. Насамперед це стосується флейти. Як свідчать археологічні знахідки, її поява відноситься до кінця мустьє. Флейта Пана може розглядатися як праобраз органа. Її виникнення датується початком III тис. до н. е., на дві тисячі років раніше,

¹ Євдокимов Г. Л. Співай же йому пісні половецькі // Золото степу. Каталог виставки в Шлезвігу. Археологічний музей. Шлезвіг, 1991. С. 281–283.

² Там само. С. 282.

³ Там само. С. 281–283.

ніж уявлялося. Те ж стосується тимпанів чи литавр – вони з'явилися на два тисячоліття раніше.

5. Загалом музикознавче вивчення музичних інструментів із розкопок може значною мірою доповнити наші знання про їхню появу та розвиток.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2022 року

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Бибииков С., 1980. *Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта*. Киев: Наукова думка, 127 с.
2. Гладилін В., 1997. Людина. Природне середовище *Давня історія України*. Т. 1. Київ: Наукова думка. С. 17–25.
3. Євдокимов Г., Данилко Н., Пустовалов С., 2020. Кургани біля с. Качкарівка *Археологія*. № 4. С. 49–64.
4. Євдокимов Г., 1991. Співай же йому пісні половецькі *Золото степу*. Каталог виставки в Шлезвігу. Археологічний музей. Шлезвіг., С. 281–283.
5. Ковалева І., 1984. *Север Степного Поднепровья в энеолите – бронзовом веке*. Днепропетровск, 115 с.
6. Колосов Ю., Степанчук В., Чабай В., 1993. *Ранний палеолит Крыма*. Киев: Наукова думка, 151 с.
7. Отрощенко В. В. и др. Отчет Запорожской археологической экспедиции 1976 г. Науковий архів Інституту археології НАНУ. Ф. Е. 1976/6. 179 с.
8. Отрощенко В. В. и др. Отчет Запорожской археологической экспедиции за 1977 г. Науковий архів Інституту археології НАНУ. Ф. Е. 1977/14. 97 с.
9. Отрощенко В. В. и др. Отчет Запорожской археологической экспедиции 1981 г. Науковий архів Інституту археології НАНУ. Ф. Е. 1981/11. 211 с.
10. Отрощенко В. В. и др. Отчет о работах Запорожской археологической экспедиции за 1982 г. Науковий архів Інституту археології НАНУ. Ф. Е. 1982/3. 154 с.
11. Пустовалов С., 2005. *Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я*. Київ: Шлях, 412 с.
12. Пустовалов С., 2015. *Етносоціальна структура ямно-катакомбного суспільства Північного Причорномор'я*. Умань: Жовтий, 198 с.
13. Синюк А., 1996. *Бронзовый век бассейна Дона*. Воронеж: Изд-во ВГУ, 351 с.
14. Синюк А., 1983. *Курганы эпохи бронзы Среднего Дона*. Воронеж: Изд-во ВГУ, 280 с.
15. Станко В., Гладких М., 1997. Епоха пізнього палеоліту *Давня історія України*. Київ: Наукова думка, Т. 1. С. 51–113.
16. Чередниченко Н., Чередниченко Е. Ф. Отчет о работе Ворошиловградской экспедиции за 1972 г. Науковий архів Інституту археології НАНУ. Ф. Е. 1972/20. 49 с.
17. Черных Е., 2004. Позднеямные погребения стратифицированного кургана у г. Зимогорье *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. Луганськ, С. 222–235.
18. Черняков И., Никитин В. И., 1988. Металлические украшения с пуансонным орнаментом ямной и катакомбной культур *Советская археология*. № 4. С. 26–37.
19. Щепинский А., Черепанова Е., 1969. *Северное Присивашье в V-I тыс. до н. э.* Симферополь: Крым, 328 с.
20. Behn F. *Musikleben im Altertum und frühen Mittelalter*. Stuttgart, 1954. P. 178.
21. Brodar, Mitja (26 September 2008). «Piščalka» iz, Divjihbabni neandertalska https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%BB%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B0_%D0%B8%D0%B7_%D0%94%D0%B8%D0%B2%D1%8C%D0%B5_%D0%91%D0%B0%D0%B1%D0%B5 (дата звернення: 06.04.2022).
22. Early Music Science 1997. № 276 (5310): pp. 203–205.
23. Edgar, Blake Could Neanderthals Carry a Tune California Wild (California Academy of Sciences) 1998. № 51 (3 [Summer]).

24. D'Errico, Francesco; Villa, Paola; Llona, Ana C. Pinto; Idarraga, Rosa Ruiz). A Middle Palaeolithic origin of music. Using cave-bear bone accumulations to assess the Divje Babe I bone «flute» *Antiquity* 1998. № 72 (275) pp. 65–79.

25. Fink, Bob. The Neanderthal flute and origin of the scale: fang or flint. A response in: Ellen Hickmann, Anne Draffkorn Kilmer and Ricardo Eichmann (Eds.) *Studies in Music Archaeology III*, Verlag Marie Leidorf GmbH., Rahden/Westf. Germany, 2002-3. pp 83–87.

26. <https://de.wikipedia.org/wiki/Gei%C3%9Fenk%C3%B6sterle> (дата звернення: 06.04.2022).

REFERENCES

1. Bibikov S. N., 1980. Drevnejshij muzykal'nyj kompleks iz kostej mamonta. Kiyev, Naukova Dumka., P. 127. [in Ukrainian].
2. Gladilin V. M., 1997. Lyudina. Prirodne seredovishche. Davnya istoriya Ukrayiny T.1. K. Naukova Dumka. pp.17 - 25. [in Ukrainian].
3. Yevdokimov G.L., 1991. Spivaj zhe jomu pisni polovec'ki Zoloto stepu. Katalog vistavki v Shlezvigu. Arheologichnij muzej Shlezvig. pp. 281 – 283. [in Ukrainian].
4. Yevdokimov G.L., 2020. Danilko N.M., Pustovalov S.Zh. *Kurgani bilya s. Kachkarivka*. - Arheologiya, 2020. № 4. pp. 49 – 64. [in Ukrainian].
5. Kovaleva I. F., 1984. Sever Stepnogo Podneprov'ya v eneolite – bronzovom veke. Dnepropetrovsk. P. 115. [in Russian].
6. Kolosov Yu.G., Stepanchuk V.N., Chabaj V.P., 1993. Rannij paleolit Kryma. Kiyev, Naukova Dumka, pp. 150-151. [in Russian].
7. Otroshchenko V.V., 1976. idr. Otchet Zaporozhskoj arheologicheskoy ekspedytsiyi 1976 g. – Naukovij arhiv Institutu arkheolohiyi NANU. F.E. 1976/6. [in Russian].
8. Otroshchenko V. V., 1997. idr. Otchet Zaporozhskoj arheologicheskoy ekspedytsiyi 1977g. Naukovij arhiv Institutu arkheolohiyi NANU. – F.E. 1977/14. P. 97. [in Russian].
9. Otroshchenko V. V. 1981. idr. Otchet Zaporozhskoj arheologicheskoy ekspedytsiyi 1981. Naukovij arhiv Institutu arkheolohiyi NANU. – F.E. 1981/11. [in Russian].
10. Otroshchenko V. V., 1982. ta insh. Otchet o rabotah Zaporozhskoj arheologicheskoy ekspedytsiyi za 1982 g. – Naukovij arhiv Institutu arkheolohiyi NANU. – F.E. 1982 /3.P. 154. [in Russian].
11. Pustovalov S .Zh., 2005. Social'nij lad katakombnogo suspil'stva Pivnichnogo Prichornomor'ya. Kyiv, Shlyakh, 2005.P. 412. [in Ukrainian].
12. Pustovalov S. Zh., 2015. Etnosocial'na strukturaya mno-katakombnogo suspil'stva Pivnichnogo Prichornomor'ya 198 p. Uman', Zhovtij 2015. [in Ukrainian].
13. Sinyuk A.T., 1996. Bronzovyj vek bassejna Dona. – Voronezh: Izd-vo VGU, 1996. P. 351. [in Russian].
14. Sinyuk A.T., 1983. Kurgany epohi bronzy Srednego Dona.– Voronezh: Izd-vo VGU, 1983.P. 280. [in Russian].
15. Stanko V.N., Gladkih M.I., 1997. Epoha piznogo paleolitu Davnya istoriya Ukrayiny. T.1. pp. 51 – 113. [in Ukrainian].
16. N. N. Cherednichenko, Cherednichenko E.F., 1972. Otchet o rabote Voroshilovgradskoj ekspediciizi 1972 g. – Naukovij arhiv Institutu arkheolohiyi NANU. – F.E. 1972/20. [in Russian].
17. Chernyh E.A., 2004. Pozdnyamnye pogrebeniya stratificirovannogo kurgana u g. Zimogor'e// Materiali ta doslidzhennya z arkheolohiyi Skhidnoyi Ukrayiny. 2004. pp. 222 – 235. [in Russian].
18. Chernyakov I.T., Nikitin V.I., 1998. Metallicheskie ukrasheniya s puansonym ornamentomyamnoji katakombnoj kul'tur SA, 1988, №4, pp.26 – 37. [in Russian].
19. Shchepinskij A.A., Cherepanova E.N., 1969. Severnoe Prisivash'e v V-I tys. do n. e. / A.A. SHCHepinskij, E.N. CHerepanova. – Simferopol': Krym, 1969. P. 328. [in Russian].
20. Behn F., 1954. *Musikleben im Altertum und fr̄hen Mittelalter*, Stuttgart, 1954. [in English].
21. Brodar, Mitja (26 September 2008). "Piščalka" iz Divjihbabni neandertalska (word). [in English].
22. Early music. *Science* 276 (5310) 1997. pp. 203-205. [in English].
23. Blake E., 1998. Could Neanderthals Carry a Tune?. *California Wild* (California Academy of Sciences) 51 (3 [Summer]). [in English].
24. Francesco D., Paola V., Llona A., Pinto C., Idarraga R., (1998). *A Middle Palaeolithic origin of music? Using cave-bear bone accumulations to assess the Divje Babe I bone "flute"*. *Antiquity* (English) Russian 72 (275). pp. 65-79. [in English].

25. Fink, Bob, 2002-3, "The Neanderthal flute and origin of the scale: fang or flint? A response," in: Ellen Hickmann, Anne Draffkorn Kilmer and Ricardo Eichmann (Eds.), *Studies in Music Archeology III*, Verlag Marie Leidorf GmbH., Rahden/Westf. Germany, pp. 83–87. [in English].

26. Geißenklösterle. <https://de.wikipedia.org/wiki/Gei%C3%9Fenk1%C3%B6sterle> (дата звернення: 06.04.2022). [in English].

FADIEIEVA KATERYNA

Fadieieva Kateryna, Doctor of Arts, professor of the general and specialized piano department of the Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2329-469x>

PUSTOVALOV SERHII

Pustovalov Serhii, Doctor of historical sciences, professor, head of the museum management department of Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3026-6224>

SIMILARITY AND EARLY DEVELOPMENT OF MUSICAL ART FOR ARCHEOLOGICAL MATERIALS.

Musical art has always been an important part of human culture. Primitive archeology in Ukraine has almost never been the subject of such research. The purpose of the article is to review the data available in archeology, primarily in Ukraine. Historical, retrospective and comparative methods are used, as well as the method of analogies and the main provisions of music theory.

In the process of socioanthropogenesis, the so-called Neanderthals (*Homo Sapiens*) attract attention. It is they, who have parts of the brain responsible for labor activity and language. This is impossible without the formation of a high larynx. The prerequisites for musical activity appear about 150 thousand years ago. At the end of the Muster era, the first artificial musical instruments appeared (Divier-Babe, Geissenklosterle, KhokhleFels, Vogelherd, Isturitz, Molodovo I and V, Attacks I).

The design of the flute from the Molodovo site allowed the use of the embushure technique. At the Mezin site in the Chernihiv region, mammoth bones painted with ocher, were found, which made up an ensemble of percussion instruments. A number of "Pan flutes" come from Bronze Age monuments. Their sets include from 2 to 7 bone tubes. Five-sound (5-pipe) flutes reproduce the pentatonic scale. A peculiar musical instrument such as a bagpipe was found in a mound near the village. Vinogradnoye, Tokmaksky district, Zaporozhye region.

Hammer-shaped pins are found in pit and catacomb burials. They are sometimes found together with bronze hemispheres. The hemispheres can be interpreted as images of calls. The sound of metal bells on the piano reproduces light-ringing sounds, and on the forte - brilliant, radiant, brilliant sounds. This could be associated with the natural phenomenon of falling drops of water, sparkling and reflecting the rays of the sun in the water (rain-making rites). An interesting medieval string instrument, was discovered during the work of the Krasnoznamen'sk expedition of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. From the very beginning, music had not only industrial, but also religious significance, manifested in the ethics and aesthetics of ancient society. In the musical traditions of the ancient population of Ukraine, both eastern pentatonic traditions and southern ones, inherent in the societies of the Middle East or the Near East, can be traced. Many musical instruments begin to take shape much earlier than previously thought.

Key words: archeology, excavations, musical instruments, hiking.